

MARGINALITEIT, EEN INTERACTIEVORM

Een theoretische kanttekening

C. L. KRUIHOF

De wetenschappelijke aandacht voor marginale verschijnselen bleef tot lang na het verschijnen van het artikel van R.E. Park 'Human migration and the marginal man' (American Journal of Sociology, 33, (1928), 881-893) en de uitwerking van de marginal-man hypothese door E.V. Stonequist (The marginal man, New York, 1937) voornamelijk beperkt tot het studieveld van de race-relations en de migratie (1). Het toespitsen sindsdien van de sociologische bestudering van marginaliteit op bepaalde sociale categorieën waarvan de maatschappelijke aanwezigheid als marginaal wordt beschouwd, heeft de wetenschappelijke bestudering van dit verschijnsel als dusdanig gereduceerd tot het sociologisch analyseren en interpreteren van specifieke sociale toestanden die als problematisch worden gedefinieerd.

1. In hetgeen volgt omschrijven we marginale verschijnselen op een wijze die afwijkt van de betekenis die traditioneel aan dit soort verschijnselen wordt gegeven. We nemen aan dat marginaliteit in het maatschappelijke leven niet beperkt blijft tot bepaalde typen sociale

verschijnselen, maar dat zij behoort tot de dynamiek van het sociale leven zelf. Zulks wijst op een verruiming van het veld waarop marginaliteit van toepassing is. Het verschijnsel bestaat zowel in de aanwezigheid van sociale categorieën als in het ontplooiën van een bijzonder handelen; het is inherent aan het sociaal georganiseerde leven en uit zich in de ideologische ondersteuning daarvan. Men heeft steeds te maken met fenomenen die veelvuldig aanwezig zijn en waarvan toch wordt aangenomen dat zij als uitzonderlijk moeten worden beschouwd.

Wanneer we stellen dat marginaliteit tot de dynamiek van de samenleving behoort dan bedoelen we daarmee enerzijds dat de werking van het sociale leven tot marginale toestanden kan leiden, met andere woorden dat de maatschappij 'marginaliseert' en anderzijds dat de werking van het systeem hoe dan ook door marginale toestanden wordt beïnvloed, of anders uitgedrukt dat marginaliteit functioneert.

- 1.1. Een gevolg van deze aanduiding is o.a. dat de betekenis van marginaliteit wordt gewijzigd van een bijzondere toestand in een algemene categorie. De courante aanduiding van marginaliteit als een conglomeraat van verschijnselen die zich aan de rand van het maatschappelijke gebeuren afspelen, correspondeert slechts gedeeltelijk met de betekenis die haar in het sociale leven kan worden toegekend. Immers in deze zienswijze wordt het bestaan van marginaliteit hoofdzakelijk beperkt tot verschijnselen die in mindere of meerdere mate ordeverstoring zijn voor het systeem waarin zij voorkomen. Ordeverstoring is echter geen aanduiding waarmee marginaliteit voldoende kan worden afgebakend want ook ordehandhaving kan met marginalisering gepaard gaan. Met andere woorden, de betekenis van marginaliteit kan alleen worden afgeleid uit een normatieve integratie, die het gedrag in de samenleving beheerst, maar moet ruimer in verband worden gebracht met het sociaal georganiseerde leven zelf. Marginaliteit bestaat omdat een absolute solidariteit niet mogelijk is. Marginaliteit wordt dus hier opgevat als een residuale categorie, afhankelijk van de hoedanigheid waarin solidariteit in de samenleving voorkomt. Indien solidariteit duidelijk af te bakenen is als een voorwaarde voor het bestaan van een groep (structuur, systeem) steunend op cohesie en coöperatie (klassieke definitie) dan kan marginaliteit alleen maar vagelijk worden aangeduid als een resultaat dat uit de mogelijkheid van solidariteit wordt afgeleid. Daar waar de mogelijkheid van solidariteit verkleint, verhoogt de kans tot marginaliteit. Daar waar solidariteit als dekmantel kan dienen voor de ont-

wikkeling van marginaliteit, daar verhoogt de kans tot marginaliteit. De moeilijkheid die bestaat om marginaliteit duidelijk in een definitie aan te bakenen, heeft te maken met het feit dat niet met zekerheid een uitspraak kan worden gedaan over haar functionaliteit of dysfunctionaliteit. Bepaalde rollen impliceren zowel een solidariteit als een marginaliteit. Voorbeeld, de beul was in vroegere tijden een noodzakelijk schakel in het rechterlijke systeem als uitvoerder van de vonnissen, maar tegelijkertijd werd hij en zijn gezin gemarginaliseerd omdat hij een mensendoder was. De hofnar aan de traditionele koninklijke hoven speelde een fundamentele rol als "outlet" bij de rigiditeit van de toenmalige politieke relaties, maar tegelijkertijd werd hij als geïnstitutionaliseerde gezagsondermijner gemarginaliseerd en letterlijk geïsoleerd van de rest van het hof. Er zijn groepen in de samenleving die tegelijkertijd solidair en marginaal optreden. Voorbeeld. De maffiosi in Italië die bestaan als een marginale sociale categorie, ageren in de samenleving als eerbiedwaardige ministers, burgemeesters, partijleden, ambtenaren, enz. Bepaalde personen kunnen in één rol solidair optreden en in een andere rol marginaal ageren. Voorbeeld. De personen die een dubbel bestaan leiden waarover niets geweten is. Er zijn beroepen in de samenleving die als marginale groepen optreden maar die door de uitvoering van het beroep de solidariteit in de samenleving bevorderen. Voorbeeld. Prostituees zijn in belangrijke mate de 'beschermengels' van de goede zeden van onze samenleving, enz.

1.2. Een tweede gevolg van deze herinterpretatie is dat daarin de sociologische verklaring voor marginaliteit primeert. Marginaliteit wordt aangeduid als een element van de sociale structuur, als een gevolg en een noodzaak van en voor het systeem waarin zij voorkomt, i.p.v. alleen maar een afwijkend gedrag te zijn dat hoofdzakelijk verklaard wordt vanuit een gereduceerde psychologische attitude. In het maatschappelijke leven bestaat marginaliteit als een afhankelijk interactiepatroon waarvan de betekenis moet worden afgeleid uit de fundamentele interactievormen solidariteit en macht. Marginaliteit wordt dus niet opgevuld door toevallige verschijnselen die uit een gebrekkige werking van het systeem ontstaan, maar is een structureel bestanddeel van het sociale systeem, d.w.z. behoort wezenlijk tot het systeem.

2. In het georganiseerde sociale leven bestaat marginaliteit dus als een interactievorm die samenhangt met de interactievorm solidariteit. Dit laatste wordt over het algemeen aangeduid als een morele betrok-

kenheid bij de integriteit van het systeem. Solidariteit bestaat als een noodzakelijk 'bindmiddel' voor de mogelijkheid van een georganiseerd sociaal leven (2). In het bijzonder dan ligt de betekenis van marginaliteit in de kwaliteit van dit bindmiddel. Anders gezegd, de mate dat marginale verschijnselen zich in het sociale leven ontwikkelen of bestaan, hangt af van de mate dat een morele betrokkenheid in de samenleving mogelijk is en ook aanwezig is.

In het sociaal georganiseerde leven is anderzijds marginaliteit ondenkbaar buiten het kader van een bijzondere belangenbehartiging en daarmee buiten de uitoefening van macht. We nemen aan dat macht als interactievorm reëel is in de mogelijkheid tot belangenoverheersing. Macht bestaat als een 'drijfkracht' voor de verwerking van particularismen. De mate dat marginale verschijnselen zich in het sociale leven kunnen ontwikkelen of bestaan, houdt verband met de sterkte waarin een particulier voordeelstreven in de samenleving aanwezig is. Het is dus niet voldoende dat marginaliteit uit een onvolmaakte solidariteit ontstaat. Een conditie voor haar bestaan ligt in een belangenstreven waardoor zij zich in het sociale leven realiseert. M.a.w. het marginale gedrag dat eventueel ontwikkeld wordt, moet de moeite lonen om zulks te doen. Er moet een voldoende druk aanwezig zijn (wat daarvoor ook als reden wordt opgegeven) om haar tot ontwikkeling te laten komen.

2.1. Marginaliteit als interactievorm is, zoals gezegd, moeilijk af te bakenen. Haar betekenis heeft te maken met een aantasting van solidariteit die gepaard gaat met een waardering van macht. Marginaliteit bestaat dan als het variabele structurele resultaat dat wordt afgeleid uit een combinatie van de mate waarin en de wijze waarop een morele betrokkenheid en een particuliere belangenbehartiging in de maatschappij voorkomen. In tegenstelling tot solidariteit wordt de interactievorm marginaliteit gekarakteriseerd door een instrumentele betrokkenheid bij de werking van een systeem hetgeen niet betekent dat marginaliteit en solidariteit onverenigbaar zijn. Marginaliteit bestaat hoe dan ook vanuit een solidariteit die weliswaar geïnterpreteerd wordt in functie van particuliere belangen. Men zou hier kunnen spreken van een verbastering van de solidariteit. Anderzijds bestaat marginaliteit als de uitkomst van een kans die bestaat om in de maatschappij particuliere belangen te kunnen verwezenlijken. Marginaliteit hangt dus in belangrijke mate af van de mogelijkheid tot machtsuitoefening.

2.2. De typische instrumentele betrokkenheid die marginaliteit als interactievorm karakteriseert, blijkt o.a. uit twee bijzondere relatiepatronen. Vooreerst is het sociaal georganiseerde leven een voedingsbodem voor een opportunistische dat het bestaan van marginale verschijnselen ondersteunt. Dit opportunistische dat een aanduiding is voor de aard van de relatie tussen het sociale systeem en de marginale verschijnselen die daarin voorkomen, ontwikkelt zich op verschillende niveaus. Aan de ene uiterste draagt het ertoe bij dat een individuele of collectieve afwijkende oriëntatie binnen het kader van het georganiseerde leven tot een sociaal-psychologische marginaliteit uitgroeit. Men kan hier spreken van een motivationale marginaliteit waarmee we aanduiden dat een subjectieve definitie van de situatie mede determinerend is voor de uiteindelijke marginaliteit van individuen en groepen. (We denken hier bijvoorbeeld aan de clochard, de terrorist, de zigeuners). Aan het andere uiterste geeft dit opportunistische gestalte aan een sociologische marginaliteit door het benutten van ambivalente sociale structuren. In dit geval kan men spreken van een structurele marginaliteit waarmee we aangeven dat een objectief aan te duiden sociologische ambivalentie dit soort marginaliteit bevordert (3). (We denken hier bijvoorbeeld aan de beul, de hofnar, de prostituees).

Indien marginalisering beschouwd kan worden als het proces tot verminderde morele betrokkenheid bij de integriteit van het systeem, dan is marginaliteit, als consolidatie van dit proces, te beschouwen als een interactievorm die aan de 'solidariteitsverplichting' tegenover het systeem tekort komt.

Naast het karakteriserende opportunistische wordt marginaliteit evenzeer bepaald door een fundamentele dubbelzinnigheid. Daarmee willen we aangeven dat bij een aanduiding van marginale verschijnselen de mogelijkheid tot verschillende uitleggingen inherent aanwezig is. (cfr. aanwezig zijn in, maar niet behoren tot).

Wat in dit verband structurele van motivationale marginaliteit onderscheidt en uiteindelijk vooral de eerste vorm sociologisch interessant maakt, is precies haar dubbelzinnige betrokkenheid bij de werking van een systeem. Structureel marginalen vervullen in hun specificiteit een functie in de samenleving. De overschrijding van het solidariteitsprincipe blijkt in deze gevallen een nuttig inschakeling in het systeem niet te hinderen. Niettemin gaat zulks met een verscherpte sociale controle over hun aanwezigheid gepaard. Bij motivationeel marginalen echter stelt men een overeenigbaarheid vast tussen een sociale indentiteit en hun sociale aanwezigheid en moet de dubbel-

zinnigheid van hun bestaan veeleer op het niveau van de vervreemding worden geplaatst. In het eerste geval wordt dus marginaliteit afgeleid uit een bijzondere participatie, daar waar in het tweede geval deze marginaliteit uit een toestand van aliënatie is ontstaan.

3. In tegenstelling tot een klassieke behandeling van het probleem waarbij marginaliteit beperkt wordt gehouden tot bijzondere categorieën rolspelers, nemen we aan dat marginaliteit als interactievorm de sociale rol als dusdanig betreft. Het lijkt ons te eenvoudig te veronderstellen dat marginaliteit kan worden afgebakend in marginale en niet-marginale rollen. Veeleer stellen we in de sociale werkelijkheid vast dat naast het bestaan van marginale rollen ook een categorie kan worden onderkend van niet-marginale rollen die tot marginale rollen verworven of dat in een rollencombinatie gekoppeld aan één positie, een marginale rol een belangrijke factor uitmaakt.

We gaan ervan uit dat rollen gedragspatronen zijn die niet noodzakelijk op solidariteit zijn afgestemd of uitsluitend tot solidariteit bijdragen, maar dat evenzeer moet worden aangenomen dat marginaliserende aspecten in deze gedragspatronen besloten liggen en dat naargelang de omstandigheden zich voordoen juist deze aspecten aan belang kunnen toenemen. Wanneer rollen worden opgevat als gedragspatronen waarin zowel rekening moet worden gehouden met solidariserende als met marginaliserende krachten, dan leidt zulks, volgens ons, tot een herdefinitie van de betekenis van het marginaliteitsverschijnsel in het sociale leven. Die betekenis wordt dan niet meer afgeleid uit een conglomeraat van bizarre maatschappelijke randverschijnselen, maar bereikt het niveau van een relevant sociologisch nevenverschijnsel.

In een reeks voorheen gepubliceerde studies hebben we op deze relevantie gewezen door enerzijds aan te tonen dat in het sociaal georganiseerde leven een reden ligt voor de ontwikkeling van marginale verschijnselen en dat omgekeerd marginale verschijnselen tot de mogelijkheid van een sociale organisatie bijdragen.

SAMENVATTING

Deze korte theoretische uiteenzetting over marginaliteit is bedoeld om de klassieke opvatting die traditioneel over dit sociale verschijnsel naar voren wordt gebracht, te nuanceren. We gaan ervan uit dat marginaliteit niet beperkt kan blijven tot een aanduiding voor bepaalde typen sociale verschijnselen die zich aan de rand van de samenleving bevinden en die veeleer ordeverstoring worden beschouwd, maar dat zij een interactievorm is die wezenlijk tot het maatschappelijke leven behoort. Marginaliteit draagt enerzijds bij tot de mogelijkheid van het maatschappelijke leven en wordt anderzijds door dit maatschappelijke leven veroorzaakt.

ABSTRACT

This short theoretical exposition about marginality is meant to relativize its traditional definition. We accept that the meaning of marginality cannot be restricted to certain types of interpersonal behaviour which are generally situated at the edge of society and which are most of the time considered as a disturbance for its functioning and its organisation. We consider marginality as an essential form of interaction in society. It is caused by its operation and it contributes to its possibility.

NOTEN

- 1) Nadien is deze theorie op de achtergrond geraakt, mede door het feit dat de stellingen die daarin werden verdedigd uiteindelijk niet bleken te overtuigen. Voor meer daarover raadplege men : Goldberg, M.M., A qualification of the Marginal Man theory, American Sociological review, VI, (1941), 1, 52-58; Slotkin, J.S., The status of the Marginal Man, Sociology and Social Research, XXVIII, (1953), 1, 47-54; Green, A.W., A re-examination of the Marginal Man concept, Social Forces, XXVI, (1947), 2, 167-171; Golovensky, D.I., The Marginal Man concept : an analysis and critique, Social Forces, XXX, (1952), 3, 333-339; Kerkhoff, A.C., & Mc Cormick, I.C., Marginal status and marginal personality, Social Forces, XXXIV, (1955), 1, 48-55; Antonowsky, A., Toward a refinement of the Marginal Man concept, Social Forces, XXXV, (1956), 1, 57-62.

- 2) Zie hierover Parsons, T., The social system, London, 1952, 96-101 en Adriaansens, H.P.M., Algemene sociologie, Den Haag, 1983, 48-50.
- 3) Op dit punt zijn we uitgebreid ingegaan in ons artikel Ambivalentie en marginaliteit, Tijdschrift voor Sociale Wetenschappen, XXIX, (1984), 3, 228-235.
- 4) Het betreft hier artikels over o.a. de beul, de condottiero, Job, de intrige en het vernederen die verschenen zijn in Mens en Maatschappij, Tijdschrift voor Sociale Wetenschappen en Sociale Wetenschappen.